

Нормативне прогнозування в юридичній науці

Андріюк В. В.,
аспірант кафедри теорії
та історії держави і
права Прикарпатського
університету імені
Василя Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Висловлювання про необхідність нормативного прогнозування вперше в науковій літературі з'явилися ще в 20-их роках ХХ століття. Проте, далі декларацій і побажань справа не пішла. І лише в 60-их роках ХХ століття розпочалось теоретичне оформлення нормативного підходу в прогностичних дослідженнях, який так і, в порівнянні з перспективним підходом, не одержав значного розвитку. В юридичній літературі про нормативне прогнозування згадували вкрай рідко, та й то лише в зв'язку з плануванням законопроектних робіт.

Треба сказати, що в основу однієї з найбільш вживаних типологій прогнозування на перспективне (пошукове, дослідницьке) і нормативне (цільове) покладено так званий цільовий (проблемно-цільовий) критерій (див.: [1, с. 22]). При цьому якщо перспективне прогнозування визначає можливі стани досліджуваного об'єкта в майбутньому, намічає можливі варіанти подальшого його розвитку, сприяє своєчасному виявленню назриваючих проблем шляхом умовного продовження (екстраполяції) в майбутнє об'єктивних тенденцій його розвитку в минулому і теперішньому, абстрагуючись при цьому від можливої діяльності суб'єкта, яка здатна радикально змінити тенденції розвитку об'єкта і викликати в ряді випадків самоздійснення чи саморуйнування прогнозів, то нормативне прогнозування

визначає можливі шляхи, засоби і строки досягнення бажаного стану досліджуваного об'єкта, вирішення назріваючих проблем, досягнення певного оптимуму в розвитку об'єкта на основі наперед заданих критеріїв, що встановлені у відповідних рішеннях, програмах, планах, проектах (див. наприклад, [1, с. 22-23], [2, с. 41], [3, с. 57]).

Перед тим, як перейти до аналізу нормативного підходу в правовому прогнозуванні, варто коротко розглянути термінологічну сторону цієї справи, оскільки вона стала справжнім каменем спотикання при вирішенні теоретико-методологічних питань прогнозування, адже з приводу вживання того чи іншого терміну для позначення нормативного підходу в прогнозуванні в науковій літературі велись бурхливі дискусії. Все це тільки гальмувало вирішення предметних проблем нормативного прогнозування. Хоча, заради справедливості, слід сказати, що таке становище погіршувалось також не менш запальними дискусіями, що розгортались навколо питання про необхідність взагалі виділення в прогнозуванні нормативного підходу, який спочатку часто в науковій літературі зводився в кращому випадку до одного з методів (чи групи методів) прогнозування або до прогнозної розробки планових і проектних нормативів, а в гіршому – йому взагалі відмовляли в праві на існування. Проте, якщо дискусії на рахунок останнього питання вже припинились остаточним визнанням самостійності нормативного прогнозування, яке використовує в свою чергу цілий комплекс окремих методів дослідження, то стосовно термінології сперечаються і досі.

В літературі з прогностики нормативне прогнозування іноді називають ще програмним, цільовим, програмно-цільовим (див. наприклад, [4, с. 57-58]), оптимізаційним, телеологічним (див.: ([5, с. 64-66])). Останній термін виник історично першим. Проте, з часом був відкинутий з огляду на його тісний зв'язок в масовому сприйнятті з телеологією як філософським ідеалістичним вченням. Неточними вважаються і терміни “цільове прогнозування” та програмне прогнозування”, оскільки перший з них може вживатися (і, в принципі, вживається) для позначення прогнозування, що забезпечує

підвищення ефективності цілепокладання, а другий – відповідно програмування, за аналогією з плановим, проектним та організаційним прогнозуванням (див.: [6, с. 11-12]), які спрямовані на підвищення ефективності планування, проектування та поточного управління. Крім того, терміном “цільове прогнозування” позначається також і прогнозування певного цільового призначення (як, наприклад, терміном “цільове кредитування” – кредитування певного цільового призначення). З огляду на це, можна піддати сумніву і доцільність вживання терміну “програмно-цільове прогнозування”. Звичайно, аналогічні зауваження можна зробити і стосовно терміну “нормативне прогнозування”, адже останній лінгвістично тісно пов’язаний з словами “норма” і “норматив”, від яких також можна утворити прикметник “нормативний”, але з іншим значенням. Проте, якщо врахувати традиції, що склалися в літературі з прогностики, ступінь адекватності відображення даним терміном відповідного поняття, а також безплідність постійної заміни термінів, то, не зважаючи на викладені зауваження, можна висловитись на користь терміну “нормативне прогнозування”. Треба сказати, що останній є найбільш поширеним в літературі з прогностики (див., наприклад, праці [1-17]). Цікаво, що існує версія, згідно з якою здійснюється спроба усунути згадуваний вище недолік терміну “нормативний прогноз” шляхом заміни поняття “нормативний прогноз” поняттями “програмний прогноз” і “організаційний прогноз”. Причому, в такому випадку програмний прогноз продовжує розпочатий при перспективному (дослідницькому) прогнозуванні вибір можливих шляхів розвитку досліджуваного об’єкта і має завданням надання інформації, одержаної на попередніх етапах дослідження, прикладного характеру, формування програми можливих шляхів, умов досягнення наміченої цілі, а організаційний прогноз доводить дослідження до логічного завершення побудовою науково обґрунтованої концепції про розвиток об’єкта прогнозування (див.: [18, с. 239-240]). Але ця концепція не одержала широкого визнання, мабуть, тому що дещо ускладнила співвідношення категорій прогностики.

Отже, нормативне правове прогнозування покликане відшукати необхідні шляхи і засоби, які з найбільшою імовірністю створять можливість досягнення цілей суспільства в правовій площині. Тобто в основі нормативного прогнозування лежить більш складна ідея, ніж при перспективному, адже якщо при перспективному прогнозуванні досить лише провести екстраполяцію в майбутнє тенденцій розвитку досліджуваного об'єкта, то від нормативного прогнозування вимагається здійснити вибір найкращого варіанту розвитку подій за наперед заданими критеріями. При цьому нормативне прогнозування будується на базі інформації про загальні тенденції розвитку досліджуваного об'єкта, яка одержується при перспективному прогнозуванні. А це означає, що перспективне та нормативне прогнозування тісно пов'язані між собою і на тому етапі, на якому закінчується перше, розпочинається друге. Важливо також, щоб взаємодія перспективного і нормативного підходів у прогнозуванні відчувалась на кожному етапі прогностичних досліджень, адже “як б досконала методика не застосовувалась при розробці нормативних прогнозів, побудові на їх основі “дерева цілей”, ступінь їх оптимальності в кінцевому рахунку залежить від повноти і глибини пізнання об'єктивних тенденцій, врахування реальних можливостей, вимог законів суспільного розвитку” [2, с. 48]. А це означає, що в кінцевому рахунку якість нормативного прогнозування залежить від ефективності, надійності та достовірності результатів перспективного прогнозування. З цього випливає нагальна необхідність вирішення проблем, пов'язаних з підвищенням ефективності перспективного прогнозування, і в першу чергу, проблем методології правового прогнозування. Адже юридична наука, не зважаючи на велику різноманітність методів, методик і систем прогнозування, що існують і використовуються в інших суспільних науках (див., наприклад, праці [1; 6; 8; 13; 15; 19-25]), поки що володіє досить обмеженим набором методологічного інструментарію прогнозування, найбільша питома вага якого розроблена для потреб кримінології (див., наприклад, [26, с. 137-205], [27, с. 24-38], [28, с. 125-147]). А в інших галузях юридичної науки ще й досі немає спеціально розроблених методів і методик

прогнозування, а всі наявні висловлювання прогностичного характеру продукуються, як правило, на основі використання найпростіших методів (способів), що є загальними для всіх суспільних наук. З огляду на це і на той факт, що при нормативному прогнозуванні використовується практично весь набір методологічного інструментарію перспективного прогнозування, резонно хоча б штрихами торкнутися проблеми методології правового прогнозування.

В науковій літературі з питань прогнозування виділяють три основні способи розробки як перспективних, так і нормативних прогнозів, якими є: 1) екстраполяція – продовження (проекція) в майбутнє тенденцій розвитку досліджуваного об'єкта в минулому і теперішньому; 2) моделювання – побудова числової моделі об'єкта прогнозування з врахуванням можливих чи бажаних змін його стану в майбутньому; 3) експертна оцінка (див., наприклад, [3, с. 62], [9, с. 10-11], [29, с. 26-30]). Іноді поряд з екстраполяцією називають ще й інтерполяцію (виявлення проміжного значення між двома відомими моментами розвитку досліджуваного об'єкта), а експертну оцінку доповнюють опитуванням населення (див.: [6, с. 20-21]). Проте, досить часто в літературі з прогностики звертається увага на значну умовність такої класифікації способів прогнозування (див., наприклад, [3, с. 62], [6, с. 21]), оскільки ці способи взаємно перехрещуються і доповнюють один одного. Так, оцінка експертів дається на основі використання певних елементів екстраполяції і моделювання (нехай навіть це здійснюється інтуїтивно), моделювання будується на експертизі та екстраполяції і без них практично неможливе, а екстраполяція, в свою чергу, є певного роду моделювання, що здійснюється відповідними спеціалістами. Крім того, дані способи наповнюються та конкретизуються певними прийомами, процедурами і методами прогнозування (в тому числі філософськими, логічними, математичними, статистичними, економічними, соціологічними, юридичними), а на їх базі розробляються певні методики і системи прогнозування. Щоправда, при нормативному прогнозуванні, на відміну від перспективного, суттєво зменшується роль методів екстраполяції, які якщо й застосовуються, то в обмеженій кількості і в дещо іншому ракурсі. В

зв'язку з цим зростає роль методів моделювання та експертних оцінок.

В юридичній науці загалом найбільш поширеними є експертні оцінки. Проте й вони досить часто проводяться на низькому організаційно-методичному рівні, що значно знижує ступінь достовірності, надійності та ефективності результатів прогностичного дослідження. В першу чергу, це стосується діяльності, спрямованої на формування експертної групи. Треба сказати, що в юридичній науці хоча й сформульовані загальні критерії відбору експертів, проте практично не розроблені принципи і методи формування експертних груп. Крім того, іноді й сам відбір експертів проводиться за чисто формальними ознаками, без врахування особливостей конкретного прогностичного дослідження, а також без дотримання вимог, що ставляться до процесу застосування методів відбору експертів. Відомо, що вся різноманітність прийомів відбору експертів може бути зведена до чотирьох основних методів, якими є: 1) документальний метод, який передбачає підбір експертів, виходячи з їх соціально-демографічних характеристик (наукові ступені і звання, стаж роботи в певній галузі, вік, кількість публікацій або винаходів з досліджуваної тематики тощо); 2) експериментальний метод, який полягає або в перевірці ефективності роботи окремих експертів на основі вивчення досвіду їх роботи в минулому, або в складанні і проведенні спеціальних тестів; 3) методи голосування, при застосуванні яких вирішення питання про відповідність кандидата в експерти необхідним вимогам здійснюється певним колективом інших експертів; 4) метод самооцінки, за яким кожен кандидат в експерти висловлює думку про ступінь своєї обізнаності в тій чи іншій галузі (див.: [20, с. 159-169]). На жаль, при підборі експертів для проведення прогностичних досліджень найчастіше послуговуються лише документальним методом з певними елементами методу самооцінки. Інші ж методи якщо й використовуються, то не завжди з дотриманням необхідних вимог, або чисто формально. Все це, звичайно, позначається на якості висновків, що даються цими експертами. Крім того, при формуванні експертної групи, як правило, недостатньо враховуються (або взагалі не враховуються)

психологічні особливості учасників експертного дослідження, віковий фактор, співвідношення експертів, що володіють універсальними знаннями, і тих, які є вузькими спеціалістами, наявність в групі так званих “зацікавлених” експертів (тих, які зацікавлені в певному результаті дослідження або пов’язані з організацією, що проводить експертизу). Не набагато вищим є і рівень проведення самого експертного дослідження, оскільки, як правило, в роботі експертів застосовуються такі традиційні методи, як звичайна дискусія і звичайне разове опитування, а більш складні, наприклад, метод колективної генерації ідей (так звана “мозкова атака”) чи дельфійський метод, використовуються вкрай рідко. Звичайно, традиційні методи (особливо звичайна дискусія) мають певні переваги (наприклад, простота використання, наявність негайного зворотного зв’язку, певне змагання між експертами, швидке досягнення експертами взаєморозуміння), проте в деяких випадках необхідне застосування більш складних методів (методик) або їх гнучкого поєднання. Досить часто не проводиться і належна обробка результатів експертного дослідження, яка потребує використання цілого комплексу методів, в тому числі і математичних.

Що стосується моделювання, то воно, як і екстраполяція, найбільше використовується в кримінології, зокрема при дослідженні динаміки злочинності. Практика його застосування є досить бідною та одноманітною. Теоретична розробка методів моделювання в правовому прогнозуванні, в порівнянні з іншими суспільними науками, знаходиться на доволі низькому рівні і не відповідає потребам практики. Таке становище пояснюється, в першу чергу, тим, що юридична наука більш обмежено, ніж інші суспільні науки, використовує математичний інструментарій та можливості електронно-обчислювальної техніки (зокрема, комп’ютерного моделювання). Тому варто провести математизацію і комп’ютеризацію (звичайно, в розумних межах) юридичної науки, які проте “неможливі без радикального підвищення математичної і комп’ютерної грамотності юристів” [3, с. 66]. Адже, навіть наявні напрацювання в галузі використання математичних методів при

дослідженні державно-правових явищ (див., наприклад, праці [26-28, 30-31]) не можуть бути використані юристами на тому ж рівні, що й соціологами чи економістами, в силу відчутного браку математичної освіти.

Як вже було сказано, при нормативному правовому прогнозуванні здійснюється пошук шляхів і засобів, які з найбільшою ймовірністю створять можливість досягнення цілей суспільства в правовій площині. З огляду на це, можна стверджувати про неабияку роль для нормативного прогнозування проведеного належним чином цілепокладання, яке слід розглядати одним з видів прескриптивного передбачування поряд із плануванням, проектуванням, програмуванням та прийняттям конкретних рішень. При цьому особливо ефективною є побудова ієрархічної системи цілей суспільства в правовій площині (так званого “дерева цілей”), яка в поєднанні з аналогічною системою проблем в державно-правовій сфері (так званим “деревом проблем”) утворює своєрідну модель. Останню іноді називають проблемно-цільовим ромбом (див., наприклад, [32, с. 59-66]), використання якого може спричинити певне спрощення, прискорення, а також удосконалення проведення процесу правового прогнозування. Логіку дослідження в цьому випадку схематично можна зобразити наступним чином. На основі виявленого при перспективному правовому прогнозуванні комплексу проблем формується певний конкретний ідеал як найкращий варіант розвитку досліджуваного об’єкта, який, по суті, є основною ціллю і таким чином вершиною в ієрархії цілей. Далі конкретний ідеал (іноді його називають абсолютним оптимумом) уточнюється з огляду на дію зовнішніх по відношенню до об’єкта прогнозування факторів (прогнозного фону). Тобто вибирається не просто найкращий варіант, а найкращий варіант із реально можливих (іноді його називають відносним оптимумом). Отже, на основі головної цілі – ідеалу будуються цілі – оптимуми (так звані відносні оптимуми), досягнення яких необхідне і можливе при існуючих умовах для руху до ідеального стану. Потім формулюються більш конкретні цілі (так звані підцілі), які конкретизують цілі-оптимуми. Причому, такі підцілі є різнопорядковими, тобто підпорядковуються одні одним (їх іноді називають

цілями-нормами). На основі такої ієрархічної системи цілей визначаються характерні імовірні завдання, шляхи, способи, засоби, строки оптимального вирішення перспективних проблем і розробляються рекомендації для прийняття конкретних рішень, чим здійснюється перехід до конструктивних способів передбачування, зокрема управління.

Високий ефект моделей на зразок проблемно-цільового ромбу доведено їх використанням в більшості суспільних наук (зокрема, в соціології, економіці, наукознавстві). Цілком правомірним є і припущення можливості досягнення аналогічного ефекту в правовому прогнозуванні. Єдине, що необхідно зробити, так це створити дійсно наукову теорію правового прогнозування в цілому, яка б відповідала вимогам суспільного життя.

Література.

1. Прогнозирование в социологических исследованиях. Методологические проблемы. / Отв. ред. И. В. Бестужев-Лада. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.

2. Гендин А. М. Единство поискового и нормативного подходов в социальном прогнозировании. // Проблемы социального прогнозирования. – Красноярск, 1978. – Вып. 4. – с. 40-49.

3. Козюбра Н. И. Юридическая наука и перспективное прогнозирование. // Методологические проблемы юридической науки. – К.: Наукова думка, 1990. – с. 56-68.

4. Научное предвидение общественных процессов (Методологический анализ). / Отв. ред. В. И. Куценко. – К.: Наукова думка, 1990. – 320 с.

5. Бестужев-Лада И. В. Некоторые вопросы категориального анализа в нормативном социальном прогнозировании. // Проблемы социального прогнозирования. – Красноярск, 1986. – Вып. 11. – с. 60-71.

6. Рабочая книга по прогнозированию. – М.: Мысль, 1982. – 430 с.

7. Гендин А. М. Социальное предвидение в свете аксиологии. // Проблемы социального прогнозирования. – Красноярск, 1977. – Вып. 3. – с. 67-87.
8. Саркисян С. А., Голованов Л. В. Прогнозирование развития больших систем. – М.: Статистика, 1975. – 192 с.
9. Бестужев-Лада И. В. Мир нашего завтра. – М.: Мысль, 1986. – 269 с.
10. Бестужев-Лада И. В. Нормативное социальное прогнозирование: возможные пути реализации целей общества. Опыт систематизации. – М.: Наука, 1987. – 214 с.
11. Волкогорова О. Д. Прогностическая функция идеологии. // Вопросы философии. – 1986. - №5. – с. 23-35.
12. Бестужев-Лада И. В. Теоретико-методологические проблемы нормативного социального прогнозирования. // Теоретико-методологические проблемы социального прогнозирования в условиях ускорения научно-технического прогресса. – М., 1986. – с. 11-33.
13. Эйрес Р. Научно-техническое прогнозирование и долгосрочное планирование. / Пер. с англ. Под ред. Г. М. Доброва. - М.: Мир, 1971. – 296 с.
14. Бестужев-Лада И. В. Социальное предвидение и социальное прогнозирование. // Мировоззренческие вопросы предвидения и времени: Межвуз. науч. сб. – Издательство Саратовского университета, 1986. – с. 28-37.
15. Янч Э. Прогнозирование научно-технического прогресса. / Пер. с англ. Общ. ред. и предисловие Д. П. Гвишиани: Изд. второе, доп. – М.: Прогресс, 1974. – 586 с.
16. Прогностика. Терминология: Сб. научно-нормативных терминов. / Отв. ред. В. И. Сифоров. – М.: Наука, 1990. – Вып. 109. – 56 с.
17. Виноградов В. Г., Гончарук С. И. Законы общества и научное предвидение. – М.: Издательство политической литературы, 1972. – 231 с.
18. Добров Г. М. Наука о науке. – К.: Наукова думка, 1989. – 304 с.
19. Косолапов В. В. Методология социального прогнозирования. – К.: Вища школа, 1981. – 311 с.

20. Шляпентох В. Э. Как сегодня изучают завтра (Современные методы социального прогнозирования). –М.: Советская Россия, 1975. – 264 с.

21. Хауштейн Г. Методы прогнозирования в социалистической экономике. / Пер. с нем. Общ. ред. и вступ. статья А. Н. Ефимова, А. И. Анчишкина, В. М. Савинкова. –М.: Прогресс, 1971. – 398 с.

22. Четыркин Е. М. Статистические методы прогнозирования. Изд. второе, перераб. и доп. – М.: Статистика, 1977. – 200 с.

23. Гвишиани Д., Лисичкин В. Прогностика. –М.: Знание, 1968. – 91 с.

24. Ямпольский С. М., Лисичкин В. А. Прогнозирование научно-технического прогресса. Методологические аспекты. – М.: Экономика, 1974. – 207 с.

25. Стефанов Н., Яхиел Н., Качаунов С. Управление, моделирование, прогнозирование. / Пер. с болг. – М.: Экономика, 1972. – 143 с.

26. Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования. – М.: Юридическая литература, 1972. – 334 с.

27. Аванесов Г. А. Основы криминологического прогнозирования. – М., 1970. – 53 с.

28. Блувштейн Ю. Д. Криминология и математика. – М.: Юридическая литература, 1974. – 176 с.

29. Добров Г. Прогнозирование важнейших направлений развития науки и техники. // Управление, планирование и организация научных и технических исследований: Труды Международного симпозиума стран-членов СЭВ и СФРЮ. Т. 3.: Вопросы планирования и организации научных и технических исследований. –М.: Издание Всесоюзного института научной и технической информации, 1970. – с. 21-41.

30. Гаврилов О. А. Математические методы и модели в социально-правовом исследовании. –М.: Наука, 1980. – 184 с.

31. Леванский В. А. Моделирование в социально-правовых исследованиях. –М.: Наука, 1986. – 157 с.

32. Бестужев-Лада И. В. Поисковое социальное прогнозирование: перспективные проблемы общества. Опыт систематизации. –М.: Наука, 1984. – 272 с.

В статті автор намагається висвітлити деякі питання нормативного правового прогнозування. При цьому дається визначення нормативного прогнозування, ведеться мова про різні терміни, що вживаються в науковій літературі для позначення нормативного прогнозування, коротко аналізуються етапи, а також деякі способи, методи і завдання нормативного правового прогнозування. Особливо автором звертається увага на необхідність чіткої побудови ієрархії цілей суспільства в правовій площині.

In the article the author tries to reveal some problems of normative legal forecasting. Besides, the definition of normative forecasting is given, different terms which are used in scientific fiction for signifying normative forecasting, are mentioned, phases are shortly analyzed, and also some ways, methods and tasks of normative legal forecasting are examined. Especially the author pays attention to the necessity of the distinct structure of the hierarchy of the society goals in legal area.